

A FILOLÓGIA FOGALMA

ÍRTA

FÖRSTER AURÉL

R. TAG

FELOLVASTA AZ 1940. JANUÁR 8-I OSZTÁLYÜLÉSEN

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

1940

A FILOLÓGIA FOGALMA.

Nemesak az egyes emberre, hanem a tudományokra is fönnáll az önmegismerés erkölcsi követelménye. Honnan jöttél és ki vagy? mik a céljaid és milyen utakon, milyen eszközökkel akarod azokat megközelíteni? — olyan kérdések, amelyeket minden módszeres és öntudatos ismeretrendszernek, vagyis minden tudománynak, fejlődése különböző szakaszaiban fel kell vetnie önmaga előtt. Kettős haszna lehet az ilyen megfontolásnak: egyfelől elméleti, tudományböleseleti vonatkozású, másfelől gyakorlati, a kérdéseket felvető kutató szempontjából. A tudomány önmegismerése szükségképpen fogalmának tisztázásában jut kifejezésre, amihez főképpen két út vezet: az egyik az elvont, determinatív módszer, amely a tudomány általános fogalmából kiindulva folytonos megkülönböztetések során jut el a szóbanforgó tudomány meghatározásához, — a másik a történelmi módszer, amely a tudomány különletének, fejlődésének vizsgálatából szűri le a fogalmat.

Ha a következő fejtegetéseimben általánosságban filológjáról szólok, mindig az ú. n. classica philologia lebeg szemem előtt.¹ Ennek a megszorításnak, mint fejtegetéseimből remélhetőleg kiderül, mélyenfekvő tárgyi okai vannak.

Említenem is fölösleges, hogy a tudományok két nagy birodalma, a természettudományok és az ú. n. szellem-tudományok közül a filológiának melyikben van otthona. Az is kétségtelennek látszik, hogy a filológia a történet-tudományok csoportjába tartozik s a lényegének meghatározására irányuló kísérletek, legalább az utolsó félszázad alatt, kénytelenek tisztázni vagy legalább is érinteni a

Felelős kiadó: Förster Aurél.

FRANGLAN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

história és a filológia viszonyának kérdését. Nem lehet tehát közömbös előttünk a történettudomány fogalmának meghatározása sem. Döntő fontosságú volt itt a természettudományok rendszerező és törvényalkotó tudományosményének kiküszöbölése s a történelem egyénábrázoló (idio-graphikus) jellegének felismerése. Míg a természeti jelenségek nem mint egyedi folyamatok, nem esetleges mivoltukban tárgyai a tudománynak, hanem csak állandó és tipikus elemeikben, addig a történelem eseményei, állapotai, eselkvő személyei éppen egyéni, soha meg nem ismétlődő jellegükkel kötik le elsősorban a kutató figyelmét. Míg tehát az előbbi esetben a megismerés annál tökéletesebb lesz, minél inkább sikerül az ismerettárgyat minden egyszeri, esetleges vonásától megtisztítani, addig az utóbbi esetben, a történelmi megismerésnél, minél több jellemző egyéni vonást iparkodunk teljes képpé egyesíteni. A nehézségerő és a szabad esés jelenségeinek egyéni körülményei nem érdeklik a fizikust; a Newton kertjében lehulló alma azonban, mely a hagyomány szerint az ifjú tudós lelkében megindította azt a gondolatsort, amely a gravitáció törvényének megállapítására vezetett, a tipikus fizikai jelenségen felül velejáró körülményeinél fogva történelmi folyamat.

Nem lehet e felfogás ellen azzal érvelni, hogy a természettudomány is olykor egyszeri folyamatok megismerését tűzi ki célul, pl. a geológia földünk kialakulásával kapcsolatban.² Mert itt egyfelől csak emberi gyarlóságunk akadályoz meg abban, hogy az idő és tér korlátain felülemelkedve földünk genezisést ne úgy tekintsük, mint a világmindenségben az örökkévalóság során előálló hasonló tünetmények egyikét, másrészt — s ez a fontosabb — a történelem jelenségeinek jellemző vonását nem egyszeri, hanem egyéni voltukban keressük, egyéni vonások pedig csak az etikaileg vagy esztétikaileg értékelhetők, vagyis az ember cselekedeteivel és alkotásaival kapcsolatba hozhatók.

Az egyénit csak a különleges útján lehet megismerni.³ A történetírásnak az egyéniség kutatására irányuló ez a törekvése a múlt idők történelmi hagyományával szemben azt a feladatot jelenti, hogy mennél részletesebb és mennél

megbízhatóbb ismereteket szerezzen ennek a hagyománynak egész köréről. A források természete szerint különböző alakot ölt a történelmi kutatás is. Minden történettudomány ugyan a múlt eseményeinek, állapotainak, alkotásainak rekonstruálását tűzi ki célul, de milyen más a kutató helyzete az újabb és legújabb korok forrásbőségében, amely sokszor valósággal elárasztja a kutatás területét, mint az ókor gyér és töredékes, nem egyszer csak merész kombinációval életrekelhető hagyományával szemben! Ez a különbség egészen más lelki magatartást kíván az ókor kutatójától, mint az újkorral foglalkozó társától és mélyreható szerkezeti és módszertani eltéréseket von maga után. Az ókor-kutató számára a forrás maga is probléma, már anyagi összetételében, nyelvi formájában is; az emlékeket gyakran a szó szoros értelmében hamu és törmelék alól, vagy homoktól eltemetett városok szemétdombjairól kell előkotorni s pusztá kibetűzésük is tudományos teljesítmény lehet. Nemzedékek tapasztalatait kell itt latba vetni, hogy e forrásokat elolvassuk, tartalmukat megállapítsuk és értelmezzük, szóval elvégezzük mindazokat a műveleteket, melyeknek összességét szoros értelemben *filológiának* nevezzük.

Filológia ezek szerint a történelmi megismerésnek az a formája, amely a múlt ismeretének forrásaira, mint olyanokra, vonatkozik. Vagy más fogalmazásban: a filológia a történettudománytak az az ága, amelynek szemében a múlt megismerésének forrásai egyszersmind a megismerés tárgyai is. Thukydides munkája a szűkebb értelemben vett történelmi szemlélet számára legfontosabb kincsésbányája a peloponnesosi háború eseményeinek, ilyen szempontból történet kiaknázásán túl azonban nem terjed a történetíró érdeklődése; viszont a filológus vizsgálódásának előterében maga a mű áll, szövegének megállapítása, szerkezete, keletkezésének története, alaki és tartalmi interpretációja. Filológia és história az ókori történelem tudományának két különböző szemléletmódja, aspectusa.

Nem szabad azonban azt hinnünk, hogy ez a két szemléletmód, história és filológia, szöges ellentétben áll egymással. Ellenkezőleg: sokféleképp egymásba fonódnak és kiegészítik

egymást. Azt sem lehet mondani, hogy az egyik csupán segédtudománya volna a másiknak, mint azt historikusok szokták állítani a filológiáról. «Ti sütitek a beefsteak-et, melyet mi megeszünk», vágta oda Wilamowitznak egy historikus kollégája.⁴ A filológusok viszont hajlandók a klasszikus ókor-tudomány egy disciplinájaként tekinteni a görög és római történelmet. Igen élesen állítja szembe egymással a két tudományt Beloch: «A filológiának elsősorban szavakkal van dolga. Innen van a neve is. A történelem a dolgokról tárgyal. Ez alapvető különbséget jelent a módszerben. A filológus azt kérdi: mi áll a forrásokban? a historikus: helytálló-e az, ami a forrásokban áll? A filológus kimerítette feladatát, ha lehetőség szerint tisztán állítja helyre a szöveget s ezt a szöveget interpretálta; a historikus feladata ott kezdődik, ahol a filológusé végződik.»⁵ De kénytelen azonnal engedelményeket is tenni. A historikusnak filológiai ismeretekre van szüksége, hogy az előmunkálatokat ellenőrizze s ott, ahol kell, maga végezze el, a filológusnak szakismeretekre, adott alkalommal pl. államtudományi vagy katonai tudásra. Ha pedig a gyakorlatot tekintjük, azt látjuk, hogy maga Beloch is éppen történelmi főmívében egész sorát adja a filológiai jellegű részlettanulmányoknak, amilyenek pl. az olympiai győztesek listájának hitelességéről, Alkaios és Sappho koráról, a vasnak a homerosi költeményekben való előfordulásáról szólók stb. Másfelől Wilamowitz, miután Kaibel társaságában kiadta Aristoteles *Athēnaion Politeia* című munkáját, az *Aristoteles und Athen* című kétkötetes nagy művében az aristotelesi mű elemzésén kívül fontos történelmi és alkotmányjogi kérdéseknek adja beható tárgyalását. Mindebből láthatjuk, hogy a válaszfal filológiai és történelmi kutatás között éppen nem áthatlan, s mindegyik terület művelését külön iparendélyhez kötni nem indokolt szűkeklőség.

Eddigi fejtegetéseink látszólag paradox eredményre vezettek: egyfelől azonosítottuk a filológiát a történet-tudománnyal, másfelől különválasztottuk tőle. Előbb adott ideiglenes definíciókban egyesíteni próbáltuk e két törekvést, amely végigvonul a filológia történetén.

Bár a filológia fogalmát a történiára vezettük vissza, a történelmi tényállásnak megfelelően meg kell állapítanunk, hogy a két tudomány külön gyökerekből eredt. Az európai történettudomány a peloponnesosi háború fegyveresörgése között Thukydiddszel veszi kezdetét, mint a közelmúlt legnagyobb ókori historikusa, Meyer Ed. is megállapítja.⁶ A filológia viszont a Ptolemaiosok tudománykedvelő udvarának közelében az alexandriai museion könyvtárában lát napvilágot. A könyvtár gazdag anyaga számtalan problémát vet felszínre. Százféle Homeros-arc tekintett a papyrustekerésekről az olvasóra; melyik a legrégebb, az igazi? Nagy számmal akadnak olyan sorok, melyek a kéziratok nagy részéből, esetleg többségéből hiányoznak, tehát gyanúsak; mások tartalmi vagy nyelvi szempontból adnak okot arra, hogy a szövegből eltávolítsák. Számtalan az olyan szó, kifejezés, fordulat, amelyet magyarázat nélkül már nem ért meg a hellenisztikus kor embere. Mindez a költő nyelvének pontos vizsgálatára készíti a könyvtár tudósait. Ezzel párhuzamosan vizsgálják a homerosi hősök életmódját, a kor művelődési viszonyait, de foglalkoznak a költő célkitűzésével, eljárása módjaival, technikájával is. Jogos büszkeséggel tekinthetünk tudományunk úttörőire, akik egyszersmind első virágzásának hordozói is, Zenodotosra, Aristophanesre, Aristarchosra, bár tudományos hagyatékuk, úgyszintén a munkájukat folytató császári kor grammatikusaié, ismételten kivonatolva és összezsugorodva végül is csak középkori kéziratok lapszéli és sorközi jegyzetei alakjában került el a pusztulást.

Ilyenféle filológiát tart szem előtt az ókori technikai, vagyis elméleti irodalom is. Maga a neve is — *γραμματική*, ami nyelvtant és filológiát egyaránt jelent — az írott szóhoz kapcsolja. Dionysios Thrax «Techné»-jének hatos felosztása olyan ténykedésekre is kiterjed, amelyeket a filológia feladatai közé kell sorolnunk, mint pl. a *γλωσσῶν καὶ ἱστοριῶν ἀπόδοσις* és főképp a *κρίσις ποιημάτων*. A pergamoni iskola hagyományait őrző myrleai Asklepiades elképzelésében sem alakul lényegesen más képe a filológiának: a három főrészt *τεχνικόν*, *ἱστορικόν*, *γραμματικόν* az antik filológus három fő tevékenységének felel meg. Egy másik filológiai rendszer, mely

Usener megállapítása szerint 7 amisoni Tyrannionra. Cicero kortársára megy vissza, a filológiát négy főtevékenységének megfelelően négy részre osztja: *ἀναγνωστικόν, ἐξηγητικόν, διορθωτικόν, κριτικόν* (a szövegrész értelmes és művészi felolvasása, szó szerinti pontos értelmezése, a szöveg megállapítása, végül a tárgyi és esztétikai méltatás). E tevékenységekhez négy *ὄργανον*, eszköz, szolgáltatja a szükséges tárgyi tudást: *γλωττηματικόν, ιστορικόν, μετρικόν, τεχνικόν* (nyelvismeret, történelmi tudás, metrika és nyelvtan). Igazat kell adnunk Usenernek, mikor hangsúlyozza, hogy egy ókori elmélet sem illeszkedik annyira az antik filológia tényleges körvonalaival, mint ez az utóbbi.

A filológiának illetően elképzelését sem a görög, sem a római tudomány nem lépte túl. Még kevésbé várhatjuk ezt a középkortól, melynek főerdeme, mind a keleti, mind a nyugati művelődés területén, a régi örökség megőrzése volt. Az olasz *rinascimento* lelkesedése esztétikai és általános emberi vonatkozásban gyökeresen átalakította az ókorhoz való viszonyunkat, de a filológia mint szaktudomány továbbra is a hagyományos módszer keretei közt marad. Tudományunk újjászületése a XVI. sz.-ban francia földön megy végbe, ahol a Stephanusok kiadói és lexikografiai munkálatai után Josephus Justus Scaliger fogalmazza meg először az antik emberi művelődés minden ágára kiterjedő ókor-tudomány gondolatát.

Nem lehet feladatunk itt, ha csak vázlatos formában is, filológia-történetet nyújtani. Csak arra akarok rámutatni, hogy a klasszikus ókor-tudomány egyetemes ideálja és a végső elemzésben alexandriai szövegértelmező és szöveg megállapító *γραμματική* eszménye a két pólusá annak a tengelynek, mely körül az újabbkori filológia képe kialakul. A fejlődés útja határozottan a szövegértelmezésből az öncélú ókortudomány felé vezet, szinte azt lehetne mondani, hogy a filológia asszimilálódott a történelemhez. Ez utóbbi állítás azonban félrevezető volna, mert hiszen a filológia ókortudományi koncepciója megelőzi a modern értelemben vett ókori történelem kialakulását. Az antik életet, mint egységet, minden nyilvánulásában vizsgálni, ez a célkitűzés a filológia talaján termett, bár

a napsugár, amely életre keltette, nem az irodalomból, hanem a képzőművészetek felől érkezett: Winckelmann művészet-története, amely a művészet fejlődését a nemzet életének nyilatkozásaként fogta fel, nemcsak az archaeológiára, hanem a filológiára is korszakalkotó volt.

Míg Winckelmannal az ókori műemlékek közvetlen szemlélete érezte meg az antikvitás élő erejét, addig Boeckh Ágostont, Wolf F. A. legnagyobb tanítványát, a filozófiai gondolkodás absztraháló és rendszeralkotó készsége tette képessé a filológia lényegének újszerű meghatározására és rendszerének sokoldalú kiépítésére. Meghatározásai: «Wiedererkenntnis des Erkannten» és «Reproduktion des Produzierten» a szellemi alkotásnak gondolatban való újraalkotásában látják a filológia lényegét.⁸ Működésében nagyszabású módon hajtotta végre a Wolf-féle gondolatot,⁹ hogy a filológia nem más, mint «die Kenntnis der altertümlichen Menschheit selbst» s a szervesen fejlődött nemzeti művelődés minden maradványának megismerése és feldolgozása által valósítja meg célját. Pindaros kiadásával s a kárdalok metrikájának megvilágításával éppen olyan alapvető munkát fejtett ki, mint a görög feliratok Corpusának szerkesztésével, a görög időszámítás, mértékrendszerek felderítésével vagy az athéni állambáztartásról írott úttörő munkájával. Tanítványán, Müller K. O.-on, a vallástörténelem jeles művelőjén s Festus-kutatón és kiadón keresztül tovább terjed az iskola hagyománya; Jahn O. szerencsésen egyesíti a filológiát az archaeológiával, s végül a múlt század utolsó negyedében Wilamowitz-Moellendorff viszi diadalra a filológiai univerzalizmus gondolatát. A filológiát tárgya határozza meg: a görög-római kultúra a maga lényegében és minden életnyilvánulásában. Ez a kultúra egység; ezt az elmúlt életet kell a filológiának a tudomány erejével feltámasztania... Minthogy az élet, amelynek megismeréséért küzdünk, egység, ezért tudományunk is egység.¹⁰

A Boeckh-féle ideálnak és gyakorlatnak azonban kezdettől fogva erős ellenzéke akadt a Hermann G. irányzatában, amely a filológia célját elsősorban szövegértelmezésben és kritikában látta s melynek legkimagaslóbb képviselői a

XIX. század elején Bekker J. és Lachmann Károly, majd Ritschl Frigyes, a század vége felé pedig Vahlen János voltak. Nyelv- és stílusérzék, a szövegrecenzió biztos módszerétőlük tanulhatták a filológusok nemzedékei.

Feltűnőnek találhatjuk, hogy a filológiának Boeckh-féle koncepcióját olyan tudós is elvetette, aki a múlt század 80-as éveiben érdeklődésének sokoldalúságával s munkásságának gazdagságával talán minden kortársánál jobban közelítette meg az egyetemes ókor-tudomány eszményét. Usener H., e kor «princeps philologorum»-a, Comte és Spencer pozitivizmusának s a nyelvészet és etnológia területén érvényesülő összehasonlító módszernek hatása alatt a történelem terén is az egész emberiségre érvényes törvények megállapításában látta a tudomány feladatát.¹¹ A Boeckh-féle filológia történelmi disciplinái beolvadtak ebbe az egyetemes történettudományba s ebből az összefüggésből az egy népre vonatkozó filológiai vizsgálódás nem választható ki a tudományos megismerés követelményeinek feladása nélkül. A filológia tehát nem önálló tudomány, hanem tanulmánykör. Tudománynak csak addig tűnhetett fel, míg a történettudomány modern (értsd 1880 körüli) fogalma ki nem fejlődött. A tudomány haladása folytán egyik disciplina a másik után vált le a Boeckh-féle filológiáról s más, tágasabb összefüggésbe kapcsolódott be. Megmaradt a szövegmagyarázat és kritika, ez pedig Usener szerint nem tudomány, hanem művészet. Virtuozitás a nyelv kezelésében, ami a filológiai szövegértelmezést megkülönbözteti más tudományok (jogtudomány, teológia) hasonló irányú tevékenységétől. Minden történelmi megismerés alapja az írott szó, az a művészet pedig, mely ezt megállapítja és magyarázza, a történettudománynak is létfeltétele. A filológia tehát a történetírás egyik alapvető módszere, a hagyomány helyes megértésének biztosítója.

Usener mélyenjáró fejtegetései már azért sem tekinthetők a kérdés megoldásának, mert a historiáról vallott felfogása ma már nem tekinthető helytállónak. A Boeckh—Wilamowitz elképzelése szerint való ókor-tudomány eszméje azonban, úgy látszik, szintén nem elégtí ki maradéktalanul a tudományos köröket. Abban mindenestre igaza van az

elhangzott kritikának, hogy az ókortudomány egyetemesiségének hangsúlyozása nem oldja meg a filológia fogalmának kérdését. Helyesen emeli ki ezt Jaeger W. V.,¹² s hozzáteszi, hogy a filológia csak testvértudományaival szemben határolható el, ami nemcsak az anyag és módszer alapján, hanem a szempont szerint is történik, melyből anyagát tekinti. Helyteleníti azt a megkülönböztetést, hogy a filológia tárgya az állapotszerű, míg a történettudományé a fejlődés (Meyer E.),¹³ továbbá azt, amelynek értelmében a filológia a szavak és betűk, a história a tények tudománya (Beloch).¹⁴ Egy tárgya a filológiának kétségtelenül nem közös a történelemmel: a nyelv. Ez az ősz sejtje a mai történelmi ókor-tudománynak. A nyelvhez és írásműhöz való különböző beállításukban tértek el egymástól a közös anyag és módszer ellenére filológus és történész. A filológus ereje a nyelven való uralmában gyökerezik. Egyébként nem mint különböző módszerek és kutatási területek, hanem mint két eltérő életfelfogás fogja majd a két tudomány igazi arculatát megmutatni. A história a megtörténtre, a filológia a megalkotottra vonatkozik. A politikai alakulatok és események a viszonylagosnak és ideiglenesnek világát adják, ebben a környezetben azonban diadalmasan áll egy másik világ, a szépnek, a tudásnak, a szabadságnak a világa, melyet a görögök fedeztek fel és alkottak meg számunkra. Két útja van a kutatásnak: ἀπὸ τῶν ἀρχῶν és ἐπὶ τὰς ἀρχάς, az elvek felől jövő s az elvek felé haladó. Az «elvek» itt a hagyományt jelentik. A historikus az elvektől indul el, melyek számára a megismerés segédeszközei. A filológus viszont az elvek felé törekszik és ezek számára a megértés céljai. A megismerés okozati és időrendi összefüggésekre vonatkozik, a történés reális kapcsolataira; a megértés szellemi adottságokra és értékekre, amelyeket ilyenekül elismerünk.

Nem folytatom tovább Jaeger fényes antithesiseit, melyek fontos pontokra árasztanak világosságot. Végül is Jaeger erőfeszítéssel a filológiát a humanizmus médrébe tereli «Nem, hogy egy távoli multról tegyen tanúságot, — úgy mond hanem, hogy az emberiség ősi, példászerű alkotásait, melyeket a görögök alakítottak... jelen életünkben megerősítse, arra

való a filológus.» Bármennyire elismerjük és értékeljük is a filológiának ezt az erkölcsi és nevelő hatását, fogalmának meghatározásába mégsem vehetjük be, éppoly kevésbé, mint ahogy az orvos emberbaráti és szociális tevékenysége nem foglalható bele pl. a belgyógyászat meghatározásába.

A filológia lényegét fogalmilag megragadni legjobban keletkezése körülményeinek figyelembe vételével lehet. Az írott hagyomány szövegének megállapítása, mint láttuk, már az ókorban is tudományos probléma volt s az azóta elmúlt, viszontagságos századok ezt a feladatot még sokszorosan megnehezítették számunkra. Nem ülhetünk bele Attalos király névtelen örököseiként az ősi vagyona, minden talpalatnyi földért harcolnunk kell. Modern írók művei szerzőik szeme alatt készült kiadásokban látnak napvilágot, ellenőrzésükre igen sokszor a szerzők kéziratai is rendelkezésünkre állnak, szövegük tehát adva van és állandó, statikus természetű: antik szövegekben a szóelválasztástól kezdődően minden ingadozó, a hagyomány változatai között sokszor nehéz eligazodni, romlott helyek gyakran akasztják meg az értelmi összefüggést, szóval a hagyomány állandóan cseppfolyós, dinamikus jellegű. A filológusnak a homerosi Menelaos módjára vasmarokkal kell fognia a keze között Proteusként vergődő szöveget, míg az végre értelmesen szólal meg. Jóvá kell tennie, ami kárt a századok folyamán az idő vasfoga s az emberi értelmetlenség a hagyományban tett, mintegy újjá kell azt teremtenie. Újjáteremtő megértés, „nachschaффendes Verstehen” e két szóval Schwartz E. kötetekre menő fejtegetéseknél találóbban jellemezte a filológiai tevékenység legbensőbb lényegét.¹⁴

Nem csodálkozhatunk azon, hogy ez a szövegmentő és újjáteremtő tevékenység nemzedékeken át uralkodott minden nemzetek klasszikus filológiai irodalmában, sokszor a mélyebb tartalmi megismerés rovására is, mely pedig nélkülözhetetlen alapja a szövegkritika eredményes gyakorlásának. Az ókortudománynak számtalan területe és problémája fekszik előttünk, ahány oldala csak van az antik életnek: ezeknek kutatása filológiai marad mindaddig, amíg megtartjuk a kapcsolatot forrásainkkal és számot tudunk adni annak a

hagyománynak teherbírásáról, amelyen az emelendő tudományos épület nyugszik. Az ókor-tudomány nem mindig tényleges, aktuális, de mindig lehetőség szerinti, potenciális filológia, vagyis mindig azzá kell tudnia válni. Ha ez a képessége megszűnik, akkor — ha nem is szűnik meg tudomány lenni — nem lesz többé filológia; akkor sajkája más vizeken evez, ahol más csillagok után hajóznak.

A filológiai megértéshez mindenekelőtt a nyelv művészi, virtuóz bírására van szükségünk. Hosszú ideig úgy látszott, hogy a nyelv életének öncélú vizsgálata, a nyelvészet művelése is a filológia feladatai közé tartozik; a tájékozatlan közvélemény ma is filológián valami nyelvészetfélét ért; az angol tudomány szóhasználatában a «philology» egyenesen a nyelvészetet jelenti, míg a «classica philologia» megjelölésére a «classical scholarship» kifejezést próbálták forgalomba hozni.¹⁶ A nyelvtudomány leválása a filológia testéről nem ment végbe minden megrázkódás nélkül; amióta azonban diadal-maskodott a belátás, hogy a nyelv tenyésztését csak összehasonlító alapon lehet tárgyalni, a filológia illetékessége ezen a téren megszűnt, s közreműködése inkább csak az anyaggyűjtésre korlátozódott. Bár a két tudomány a legszorosabb együttműködésre van utalva, lényegét tekintve nagyon különbözik egymástól. A nyelvtudomány talán valamennyi szellemtudomány között legközelebb áll a természettudományoknak megfigyelésen alapuló, rendszerező és törvényalkotó módszeréhez. A filológia viszont a nyelvet, Jaegerrel szólva, nem mint valamely nyelvcsalád huszonötödik tagját tekinti, hanem élő, egyéni szervezetnek amely kifejezője valamennyi, egy nemzet műveltségében ható és kifejlésre jutott erőnek. A filológiának azért kellett az ókor egyetemes tudományává válnia, Jaeger szerint, mert a nyelvnek és irodalomnak tudománya.¹⁷ Vagy szerényebb fogalmazásban: a nyelvész a nyelvet önmagáért, a filológus az általa közvetített szellemi tartalom kedvéért vizsgálja, vizsgálatának tárgya, ha szabad így mondanom, az alkalmazott nyelv, az írásmű rendeltetése vagy az író egyénisége által meghatározott beszédmód, stílus.

A legoktalanabb megkülönböztetések egyike, melyek

a filológia fogalma körül elhangzottak, a szó-filológia és tárgyi, vagy reál-filológia szembeállítása. Szó-filológiát a tartalomba való elmélyedés nélkül nem lehet űzni; ez tiszta dilettantizmus vagy éppenséggel szemfényvesztés volna. Szövegértelmezés és szövegmegállapítás, vagy hogy a hagyományos műkifejezéseket használjam, hermeneutika és kritika, elválaszthatatlan egységben szolgálja a tartalmi és formai megértést. Ennek a megértésnek más módszerei és célkitűzései vannak, mint a modern irodalmi termékek-nél. Egy ókori irodalmi emlék a mi életünk-től erősen különböző világ mikrokozmosza. Az ókori élet egyszerűbb, áttekinthetőbb s főleg szervelesen egységesebb volt a mainál s még Alexandria vagy Róma világvárosi túlekedése sem tudta feledtetni ezt az egységet, amely főleg a műveltség különböző ágainak szakadatlan egymásra hatásában nyilvánul. Ezért pl. egy horáciusi óda megértése és magyarázata nem intézhető el pusztán esztétikai vagy irodalomtörténeti síkon; benne az élet «totalitása» nyilatkozik meg: költő és társadalom, politika és esztétika, örök érzések és múlt szenvedélyek, természet és művészet, história és mitológia, a mindezeket átjáró filozófia, szavak zenéje és gondolatok harmóniája. Mindez és számos más együtthatója a szellemi életnek hozza létre az egyéni, soha nem ismétlődő műveltségi termékeket.

Ebből a megállapításunkból két következmény folyik. Egyfelől a filológiának természetes törekvése egy egyetemes ókor-tudomány felé; másfelől a filológiának, mint a történet-tudomány egyénítő természete legtisztább képviselőjének, létjogosultsága. Ha Aristoteles azt állítja a költészetről, hogy filozófikusabb a históriánál, φιλοσοφώτερον ιστορίας, akkor — legalább ebben az egy vonatkozásban — azt állíthatjuk a filológiáról, hogy történelmibb a történelemnél, ιστορικώτερον ιστορίας, mert hatványozott mértékben van meg benne az idiografikus jelleg.

A történelem körén belül megvan a hajlandóság a művelődés különböző ágai szerint való specializálódásra: beszélünk politikai történetről, gazdaságtörténetről, irodalomtörténetről, művészettörténetről, bölcsellettörténetről stb. A filológus mindezeket a szempontokat a magyarázandó emlék természeté

szerint szükség esetén egyszerre és egymás mellett is köteles figyelembe venni. Bizonyára nehéz feladat, melyre ráillenek a hippokratési aforizmusnak az orvostudományra vonatkozó szavai: az élet rövid, a tudomány hosszú, a pillanat gyors, a próba kockázatos, az ítélkezés nehéz. De még ha nem sikerül is neki feladatát eszményi módon megoldani, mégis elérte azt, ami a tudomány mai felaprózódásának korában már maga is érdemnek számít: vallomást tett az emberi szellem egysége mellett.

JEGYZETEK.

¹ Nem maradiságból tartom meg tudományunk régi, patinás nevét, hanem elvi megfontolások alapján. «Klasszikus»-nak valljuk ezt a filológiát nem talán azért, mert más filológiákat «infra classem» állóknak tartanánk, sem pedig azért, mert az «örökké mintaszerű» fogalmát a görög-római szellem termékeire akarnók korlátozni; még kevésbé lehet szándékunk tudományunk illetékességét az antikvitas területén belül szűkebb időhatárok közé szorítani és elsősorban a virágzás korszakaira vonatkoztatni; ezt a «humanisztikus» szempontot, kifejtendő álláspontunk értelmében, nem tarthatjuk döntőnek a tudomány körének elhatárolásakor. A «klasszikus» jelző részünkről nem igénybejelentés egy magasabb rangsorozásra, hanem történelmi ténymegállapítás két irányban: egyfelől a görög-római kultúra az európai műveltség fejlődésében századokon át tényleg mintakép és tápláló forrás volt, másfelől a vele foglalkozó tudomány is elindítója és különösen módszertani tekintetben sokáig útmutatója volt a hasonló célokat követő ifjabb tudományoknak.

Azonban egy még fontosabb szempont is javasolja a «classica philologia» elnevezés megtartását: a benne kifejezésre jutó művelődéstörténeti fogalom. Semhol a világtörténelemben nincs példája két gondolatvilág, elsősorban két irodalom, olyan összeolvadásának, mint a görög-római korban. Rómaiak veszik át és folytatják történelmük sotsdöntő korszakában a görög szellem munkáját, s görögök állnak szolgálatába, örökítik meg tetteit a római imperiumnak. A római irodalom legszélesebb területein az alkotások megértésének kulcsát a görög szellemiség, az exemplaria Graeca ismerete szolgáltatta, másfelől a görög szellemi hagyaték nagy veszteségeit akárhányszor a római tanítványok és utánczók fennmaradt munkái pótolják. Ezért elméleti szempontból helytelen, a tudományos gyakorlatban pedig a kutatás eredményességét veszélyeztető volna ennek a művelődéstörténelmi egységnek pusztán a kifejező eszköz, a nyelv alapján való kettészakítása. Aki Cicerót a görög retorikától és filozófiától, Lucretiust Epikurostól, Horatiust a görög lírikusoktól különválasztva akarná tárgyalni és értékelni, — hogy a példák beláthatatlan sorából csak néhány közismert esetet említsek — az eleve lemond a történelmi megismerés lehetőségéről. A latin és görög irodalmi és műveltségi

hagyaték külön tárgyalása csak attól az időponttól fogva indokolt és lehetséges, amikor a római birodalom s vele a kultúra egysége megszűnik s nyugati, latin és keleti, görög ágra szakad. Így önállósult s alakult ki öncélú tudománnyá a bizánci filológia, a középkori latin-ság filológiája stb. Ezt az elkülönítést azonban az ókorra vonatkozólag nem vihetjük keresztül a nélkül, hogy az elválasztó határvonal okot és okozatot ne szakítson el egymástól.

² Az érvelés Wundttól való. (Einleitung in die Philosophie 67., 68. l.)

³ Julius Stenzel: Die Gefahren modernen Denkens und der Humanismus (Die Antike IV. 1928, 42—65). I. különösen az 54. és köv. l.: Das Vergangene kann so wie es war nie wiederkommen, sondern es ist einmalig und einzig im strengsten Sinne... Man kann den Einfluss, den diese Einsicht auf die geistige Haltung eines Zeitalters ausübt, gar nicht überschätzen. Man darf eigentlich erst von dem Eintreten dieser Erkenntnis an sagen, dass es einen ganz strengen Begriff der Individualität gibt... Von diesem Individualitätsgefühl bekommt nun die Geschichte als Wissenschaft eine neue Aufgabe... sie heisst, ein vergangenes Individuelles, sei es Sache oder Person: in seinem einzigen unwiederholbaren Sein zu erkennen, so wie es gewesen ist... Auch allgemeinere geschichtliche Aufgaben, wie etwa der Geist einer Zeit, sollen ja als etwas charakteristisch Individuelles erscheinen; wie könnte man das Individuelle an ihm anders erfassen, als dass man ihm vom Besonderen her begriff!

⁴ U. v. Wilamowitz—Moellendorff: Erinnerungen 101. l.

⁵ J. Beloch fejtegetéseit l. Gercke—Norden: Einleitung in die Altertumswissenschaft, III¹ 148. sk. l. A legújabb kiadásból (Leipzig-Berlin, 1923) B. c. részeket törölte.

⁶ Ed. Meyer: Zur Theorie u. Methodik der Geschichte. Kleine Schriften I¹ 67: trotzdem gibt es nach wie vor nur eine einzige Art der Geschichte und der Behandlung historischer Probleme, diejenige, welche der Athener Thukydides zuerst geübt und deren Vorbild er in einer von keinem seiner Nachfolger erreichten Vollkommenheit hingestellt hat. I. még: Forschungen zur alten Geschichte. II. 369 ser ist nun einmal der unvergleichliche und unerreichte Lehrer der Geschichtsschreibung.

⁷ H. Usener: Ein altes Lehrgebäude der Philologie. Sitz.-Ber. d. Münchener Akademie philos. philol. u. hist. Cl. 1892, 582. és k. l. (= Kleine Schriften II. 265. s. k. l.)

⁸ A. Boeckh: Encyclopädie u. Methodologie der philologischen Wissenschaften. Leipzig, 1877, 10. l.: «Hiernach scheint die eigentliche Aufgabe der Philologie das Erkennen des vom menschlichen Geist Producirten, d. h. des Erkantnen zu sein». Boeckh meghatározását a szövegben közölt formában Usener adja alább (II. j.) idézendő művében 9. l.

⁸ F. A. Wolf: Darstellung der Alterthums-Wissenschaft nach Begriff, Umfang, Zweck u. Werth. (Museum der Alterthums-Wissenschaft. Herausg. von Fr. A. Wolf und Ph. Buttmann. I. Bd. Berlin 1807. 125. l. = Kl. Schriften II. 883.)

⁹ U. von Wilamowitz—Moellendorff: Geschichte der Philologie (Gereke—Norden: Einleitung in die Altertumswissenschaft I² Leipzig, 1921.) I. l.

¹⁰ H. Usener: Philologie u. Geschichtswissenschaft. Bonn, 1882. Újra kiadva a Vorträge u. Aufsätze c. gyűjteményben 1—35. l.

¹¹ W. W. Jaeger: Philologie und Historie. N. Jahrb. f. d. klass. Altertum etc. 1916. 81—92. l.

¹² Zur Theorie u. Methodik der Geschichte. (Kl. Schr. I² 65. l.) Jaeger szavai (i. h. 84. l.): «Künstlich und gegenstandslos ist jedenfalls die berühmte Beschränkung der Philologie auf das Gewesene, Zuständliche (die früher sogenannten Altertümer), während die Geschichte an Staat, Kriegswesen usw. die Entwicklung darzustellen habe. Érdekes, hogy ennek ellenére Meyer gondolatai mennyire hatottak Jaegerre. «Das Wesen der Philologie aber möchte ich so definieren, dass sie die Produkte der Geschichte in die Gegenwart versetzt und als gegenwärtig und daher zuständig behandelt. Das gilt zunächst und vor allem von den Erzeugnissen der Literatur und der Kunst, die ja in der Gegenwart noch unmittelbar weiter wirken... Die Philologie behandelt ihr Objekt nicht als werdend und historisch wirkend, sondern als seiend...» (Meyer i. h. 65—66. l.) E «pozitivist» megállapításokat Jaegernél mintegy a «szellemtudomány» virágos nyelvére lefordítva kapjuk. «(Die Philologie)... geht nicht auf das Geschehene, sondern in erster Linie auf das Geschaffene, auf die niemals vergehenden, weil in deutlicher Gestalt — ‚wie am ersten Tag‘ — vor der Nachwelt stehenden Werke der Alten... Das Erkennen bezieht sich auf Zusammenhänge kausaler und zeitlicher Art, deren Verknüpfung aus bestimmten Data synthetisch zu erheben ist. Das Verstehen erstreckt sich nicht auf solche realen Beziehungen (*γεννημένα*), sondern auf geistige Gegebenheiten (*ἔντα*) und Werte, die als solche anerkannt und vom Verstehenden angeeignet werden... Die Geschichte sucht nur zu verstehen, um zu erkennen. Die Philologie... erkennt um zu verstehen».

¹³ V. ö. az 5. jegyzetel. — Álljon itt még Beloch furcsa párhuzama (Griech. Gesch. I² 2. 15. l.): «Der Philologe glaubt, was in den Quellen steht, bis ihm bewiesen wird, dass es falsch ist; der Historiker glaubt es nur, wenn ihm bewiesen wird, dass es richtig ist. Der Philologe erzählt nur, was in den Quellen steht... der Historiker steht über seinem Material...»

¹⁴ Ed. Schwartz: An U. v. Wilamowitz—Moellendorff. Die Antike V. 1—5. «Philologie ist die Kunst nachschaffenden Verstehens».

¹⁵ J. E. Sandys: A history of classical scholarship. I². Cambridge,

1921. 2. l. ajánlja a «classical scholarship» terminust a franciából és németből származó «philology» helyett, amely az angolban nyelvészetet is jelent. U. o. 3. l. a terminológiára vonatkozólag idézi Giles, Manual of comparative philology-t és az Encyclopaedia Britannica-t: «Philology is the generally accepted comprehensive name for the study of the word; it designates branch of knowledge, which deals with human speech and with all that speech discloses as to the nature and history of man».

¹⁷ Jaeger i. h. 89. l.: «Die universelle Wissenschaft vom Altertum musste die Philologie werden, eben weil sie die Wissenschaft von der Sprache und Literatur ist...»

AZ ÉRTEKEZÉSEK
A NYELV- ÉS SZÉPTUDOMÁNYOK KÖRÉBŐL

c. kiadványsorozat XXV. kötetének tartalma:

1. FÖRSTER AURÉL: Az aristotelesi u. n. Parva Naturalia szerkezete és keletkezése.
2. PETROVICS ELEK: Jegyzetek művészetünk történetéhez a XIX. század első felében.
3. ZSIRAI MIKLÓS: Az obi-ugor igekötők.
4. MELICH JÁNOS: Latinbetűs helyesírásunk eredete.
5. MORAVCSIK GYULA: A Magyar Szent Korona görög feliratai.
6. ALSZEGHY ZSOLT: A XVII. század magyar lírai költészete.
7. SZIDAROVSKY JÁNOS: Újabb elméletek az indogermán inyhangzókról.
8. BRISITS FRIGYES: Vörösmarty Mihály és az Akadémia.
9. CSEKEY FERENC: Liszt Ferenc származása és hazafisága.
10. MÉSZÖLY GEDEON: Kölcsey Hymnusa és a Hymnus Kölcseyje.
11. GYOMLAY GYULA: Inverziók és choriambusok Arany János tizenkettős verssoraiban.
12. FÖRSTER AURÉL: A filológia fogalma.